

מסירות נפש עבור כיבוש ארץ ישראל

הרב משה צוריאל

הרב שלמה אליהו רענן הי"ד היה נכדו של מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק זצוק"ל. הוא נהרג על קידוש ה' בידי מחבל ערבי, בתל רומידה שבחברון. זכיתי ללמוד בישיבת מרכז הרב קוק בשנת תשי"ח, שם הוא למד. היו אז בישיבה פחות מארבעים תלמידים; ביניהם שררה אורה משפחתית כראוי, והיינו נפגשים זה עם זה ומשוחחים זע"ז לעתים קרובות. עדינותו של הקדוש, אצילות רוחו, מדותיו התרומיות עשו רושם כביר. לזכרו הברוך נכתבו הדברים דלהלן.

מסופר שלמרות שרש"ז רענן היה בערך בגיל ששים, חשקה נפשו הקדושה "לעשות משהו" עבור הישוב המתחדש בחברון. הוא בא בדברים עם ראשי הישוב ושאל אותם במה יכול להועיל. בהכירם את אופיו וטהרת תומתו, חשבו שעצם נוכחותו תשפיע רבות לאהבת ה' ותורתו. אבל בבואו לדור בחברון הוא בקש לגור דוקא במקום "החזית", אצל קומץ המתנחלים אמיצי לב שקבעו "קרוונים" שלהם בתל-רומדה. ודאי שידע כי המקום חשוף מאד לסכנה מן הנקראים "והוא יהיה פרא אדם". אבל למען מטרה קדושה זו של השפעה רוחנית, הסיט הצידה כל שיקול או חשש מן סכנה אישית. הוא רצה לתת את המירב שביכולתו לתת.

במאמר שלפנינו נבדר בעז"ה שתי שאלות. ראשית, האם יש מקום לאדם בזמננו להכנס לסכנות עבור "כיבוש ארץ ישראל"? שמא בזמננו נותר רק אותו חלק מהמצוה הנקרא "ישוב ארץ ישראל", והרי האדם יכול לקיים זאת גם בהיותו דר בתל-אביב! ועוד, שמא מצווה זו של כיבוש מוטלת רק על הציבור, או על באי כח הציבור (כלומר השלטונות, נציגי הממשלה) ואין לכך שום מקום לפעילות של כל יחיד ויחיד? וכמובן כי ראוי לעיין שוב בשאלה נכבדה זו לאור דברי רבנים גדולים ומפורסמים המטילים ספק אם יש בכלל מצוה של "ישוב א"י בזמן הזה", כיון שהרמב"ם לא הזכיר מצוה זו ב"ספר המצוות" שלו. שנית, ראוי לעיין אם לכתחילה מותר לו לאדם להכניס את עצמו למצב של סכנה מובהקת, במודעות ובצפייה מראש כי עלול הוא לקפח את חייו? והרי הרמב"ם (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד) מחמיר מאד במי שמוסר נפשו על קיום מצוה במקום ובזמן שהתורה לא דרשה ממנו זאת!

נתחיל בדברי הרמב"ן, בהשגותיו שכתב לספר המצוות של הרמב"ם (מ"ע ד') אשר דבריו מחולקים לשני חלקים:

א. "שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל ית' לאבותינו... ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה... וזו היא שחכמים קורין אותה מלחמת מצוה... תבין כי המצוה הזו היא הכיבוש... הרי נצטוינו בכיבוש בכל הדורות.

ב. ואומר אני כי המצוה שחכמים מפליגים בה והיא דירת ארץ ישראל... הכל היא ממצות עשה הוא שנצטוינו לרשת הארץ לשבת בה.

ג. אם כן היא מצות עשה לדורות, מתחייב כל אחד ממנו... "עכ"ל אנו לומדים מן דבריו שיש חלק עיקרי במצוה, ויש תוספת שהתכמים הוסיפו. עיקרה של המצוה היא "לא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה". והתוספת היא "דירת ארץ ישראל" אפילו כשהיא לא כבושה תחת ידינו. ומה שהרמב"ן הוסיף בסוף דבריו "אם כן היא מ"ע לדורות מתחייב כל אחד ממנו" איננו מוסב רק על סיום דבריו (של "דירה בא"י") כמו שטעו בזה כמה, אלא הוא סיום לכל הקטע כולו, ובא הרמב"ן בזה לדחות את תפישתו של הרמב"ם.

נביא כאן דברי רש"י:

החלוקה הזו ברורה גם לפי דברי רש"י על התורה (במדבר לג, נג):

"והורשתם את הארץ: והורשתם אותה מיושביה, ואז וישבתם בה, תוכלו להתקיים בה. ואם לאו, לא תוכלו להתקיים בה". בפירוש "אור החיים" (ר' חיים בן עטר) שם ביאר: "רש"י ז"ל פירש שהמצוה היא 'והורשתם' אבל 'וישבתם' היא הבטחה (בלבד). ורמב"ן ז"ל פי' שהמצוה היא 'וישבתם' (נוסף על מצות הכיבוש) עכ"ל. ובכן, לפי רש"י המצוה היא אך ורק הכיבוש, ולא הישיבה כשלעצמה.

בעוד מקום אחר אנו רואים דעת רש"י בהבלטה. חז"ל התירו אמירה לגוי לכתוב שטר בשבת, כדי לרכוש ממנו בית או שדה בא"י. "ואע"ג דאמירה לגוי שבות, משום ישוב א"י לא גזרו רבנן" (גיטין ת, ב) ומפרש שם רש"י "משום ישוב א"י: לגרש עכו"ם ולישב ישראל בה". ודברי רש"י תמוהים, וכי מה הוא הוסיף על דברי הגמרא? אלא לעומת שחז"ל סתמו דבריהם ואמרו "משום ישוב א"י" הוסיף רש"י דוקא "לגרש" כי זו היא עצם המצוה, ולא הדיור כשלעצמו.

נוסיף דברי שו"ת ריב"ש (סי' ק"א):

גישה זו הובלטה עוד יותר ע"י הריב"ש, שנשאל האם חז"ל התירו איסור מדרבנן גם על פעולת העלייה לא"י? וענה: "לא דיבר נכונה בזה, דאדרבה, הקונה שדה מן הכותי, מצוה גדולה (יותר) מן העלייה. כי העלייה היא (רק) מצוה לשעתה (וגם רק) לעצמו בלבד. ולא נתיר בה שבות... אבל ישוב א"י אינה מצוה לשעתה, אלא המצוה המתקיימת לעולם. והיא מצוה ותועלת לכלל ישראל, שלא תשתקע ארץ הקדושה ביד הטמאים, ואין

למדין ממנה לשאר מצוות" עכ"ל. למדנו מדבריו שני חילוקים ברורים מה בין מצוות הכיבוש למצוות הדיור בא"י.

יש הסבר לכך ע"י ר"מ קורדוברו (אור יקר, ח"ד עמ' קל"ד, קמ"א וכן בחלק ט"ז עמ' קיח, קכא). ועיין "מצודות דוד" לרדב"ז, מצוה תקצ"א.

וכך כתב שו"ת ישועות מלכו (י"ד סי' ס"ז) "עיקר המצוה אינו אלא הירושה והישיבה, כאדם העושה בתוך שלו, לכבוש את א"י תחת ירושתנו; לא על ביאה ריקנית של עתה" (כלומר, בדורו היתה א"י תחת שלטון עותמני). וכדברים האלו כתב האדמו"ר ר' צדוק מלובלין ב"ישראל קדושים" (דף 33) "לשוב כולנו לארצנו הקדושה קוממיות בקומה זקופה, לא כאלה הנוסעים היום לאה"ק להיות שם בשפלות ובגלות בין העמים המושלים שם, דאין זה חזרה לארצנו ולקדושתנו בפועל".

ובכן עיקר המצוה היא הכיבוש, ולא די בישיבת ישראל בארצם כאשר היא עדיין נמצאת תחת שלטון אוה"ע. חילוק ברור זה מפורש בדברי מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק. הרי"ל מיימון, שר הדתות הראשון למדינת ישראל, שאל את מרן מפני מה אין העולה לא"י מברך ברכת "אשר קדשנו במצוותיו וצונו על מצוות ישוב א"י" (כי הרי מברכים ברכה גם על מצוה שהיא רק מדרבנן, לפי הסבורים שאין המצוה הזאת מהתורה). והעתיק דברי תשובת הרב קוק (בסוף מהדורת "מוסד הרב קוק" של "קיצור שולחן ערוך", בסוף מאמרו "ברכת הארץ", דף תכ"ז): "כי לפי דעת הרמב"ן מצות הישיבה בא"י היא רק מעין התחלה למצוה. (אבל) והמשך המצוה ותכליתה היא כמו שכתב הרמב"ן בלשונו הטהור "שנצטוינו לרשת הארץ אשר נתן הא-ל ית' לאבותינו לאברהם ליצחק וליעקב, ולא נעזבה ביד זולתנו מן האומות או לשממה". וזוהי התכלית היסודית של מצות ישיבת א"י, לגאול את אדמתה מידי זרים ונכרים ולכבוש אותה, וגם להחיותה ולהפרותה ולהושיב את נשמותיה ולבנות חורבותיה. וכיון שזה תלוי בגורמים חיצוניים, הרי זה כמו שכתב הרשב"א בתשובותיו (ח"א סי' י"ח) שאין מברכין על מצוה שאינה תלויה כולה ביד העושה. ומשום זה לא תקנו ברכה על מצות ישוב א"י, כיון שהישיבה בעצמה נחשבת רק בתור התחלה לתכלית הנרצה שאיננה תלויה כולה בידנו" עכ"ל שהביא בשם הרב קוק.

בדומה להסבר הנ"ל זכינו לתשובה נפלאה שכתב שו"ת אבני נזר (י"ד סי' תנ"ד, פסקא ו). מפני מה הרמב"ם לא מנה בספר המצוות את מצות ישוב א"י? הוא עונה כי לפעמים התורה כותבת רק מאיזה טעם עלינו לקיים את המצוה, אבל אין למנות את נתינת הטעם ברשימת המצוות כי היא כלולה בעצם המצוה (כך כתב הרמב"ם, בשרש חמישי, בהקדמתו לספר המצוות). לדוגמא, כיון שתכלית הקמת המשכן היא עבור עשיית ארון ופרוכת, אין למנות אותן למצוות נפרדות אלא די ברשימת מצות הקמת המקדש בלבד. כמו כן "זוה עצמו נ"ל הטעם בישיבת א"י, דמצוות החרם תחרימם (דברים כ, יז) היא כדי שאנחנו נשב בארץ, שהרי יהושע שלח פרגמטוטין מי שרוצה לפנות, יפנה. הגרשגי עמד ופנה, ולא עשו לו כלום (מדרש דב"ר סוף פ' שופטים). על כן לא נמנה 'החרם תחרימם' וישיבת א"י' לשתיים,

ומנה (הרמב"ם) רק מצוות החרם תחרימם" עכ"ל. כלומר, עצם המצוה היא "החרם תחרימם". מה שהתורה הוסיפה עוד להזכיר ישוב א"י הוא רק טעם והסבר מה התכלית למצוה ההיא של "החרם תחרימם", ולכן אין למנות זאת בנפרד. (הרעיון הזה-הזכר גם ע"י רמב"ן, בהשגתו הנ"ל לספר המצוות, מ"ע ד', שאין עצם המצוה של "החרם תחרימם" לחסל אותן האומות מן העולם, אלא שלא יחזיקו בידם את א"י ולמנוע את ישיבתנו בה. אבל "אם ברחו והלכו להם מפנינו" אין לנו מצוה בחריגתם. והרי מפורש מדבריו שמצוות החרם תחרימם היא איננה לשם פעולה זו כשלעצמה אלא הכנה למצות כיבוש א"י).

בסיכום, ראינו מכל דברי הגדולים הנ"ל שעיקר המצוה היא הכיבוש, ולא סתם ישיבה בא"י. ולכן יהודי הקונה בית מן יהודי אחר בת"א, לכאורה לא קיים בזאת את עיקר המצוה, שהיא להוציאה מידי הגוים. המצוה היא דוקא רק בנישול הגוים מאחיזתם בארץ, והנחלת ישראל כבעלים אמתיים של הארץ באותם המקומות שעדיין לא באו לידינו. כי ברור הוא שבאותו אתר שהיהודי יושב, שם אין מקום לגוי לשבת. ובזה הוא מקיים את הכיבוש.

אין הכרח שהמצוה הזו תתקיים אך ורק ע"י הציבור בכללו, או ע"י נציגיו. והרי לשון רש"י (גיטין ה, ב) וכן דברי ריב"ש מוסבים על כל יחיד ויחיד! וכן כתב הרמב"ן מפורש בדבריו. וכן למדנו מדבריהם שאין הכרח שהכיבוש צריך להתקיים ע"י מלחמה ומעשי איבה. כי גם ע"י רכישת אדמות "דונם אחר דונם" ובניית בית אחרי בית, מקיימים מצות הכיבוש. וכך פסק שו"ת אבני נזר (י"ד תנ"ד) שגם היושב בחו"ל ונותן מכספו לרכישת האדמות מידי הגוים, מקיים בזאת מצות הכיבוש. ומדברי הרשב"ם לתורה (סוף פרשת וירא) ברור שאין מצוות "החרם תחרימם" מוגבלת רק בז' האומות (כנעני, חתי וכו') אלא מדובר בכל עם נכרי, כל עוד שהם לא קבלו עליהם ז' מצוות בני נח ונהיו לגרים תושבים. "ה' מלך עולם ועד, אבדו גוים מארצו" (תהלים י, טז).

וסוד הדבר, משום מה כל כך חשוב להוציא את אוה"ע מן ארץ הקודש, נעוץ בדברי אריז"ל (עץ חיים, ח"ב עמ' רכ"ז, שפ"ד) אין כאן המקום לבאר.

חוץ מההסבר הנ"ל שכתב שו"ת אבני נזר, משום מה הרמב"ם השמיט מצוות ישוב א"י מן "ספר המצוות" שלו, יש עוד תשובה מרווחת. הרי הרמב"ם הקדים לספרו "שורש ד'" שאין ראוי למנות הציווים הכוללים התורה כולה". ובכן, אין לך מצוה אחרת בכל התורה כולה שהיא כה כוללת כישוב א"י, ולכן הרמב"ם השמיט מהחשבון. עיין על כך בפרוטרוט בדברי רמב"ן (ויקרא יח, כה) שכל המצוות ניתנו כדי להתקיים בא"י. מקורו הוא דברי הספרי, שרש"י הביא בדברים (יא, יח). הדברים הובאו שוב במהר"ל (גור אריה, שם) ובאדרת אליהו לגר"א (דברים, ח'). דומני שחז"ל רמזו זאת אף בתלמוד בבלי, כאשר משה רבנו בקש להכנס לא"י "אמר משה, הרבה מצוות נצטוו ישראל ואין מתקיימין אלא בא"י. אכנס אני לארץ כדי שיתקיימו כולן על ידי" (סוטה יד, א). וצ"ע שמא מדובר רק על מצוות התלויות בארץ? אבל אם כן מדוע משה הכפיל את לשונו "שיתקיימו כולן על ידי". הרי היה לו לקצר לשונו ולהגיד רק את הרישא "הרבה מצוות נצטוו". אלא ודאי כי היתה כוונתו

לאותו הרעיון שהובא ברמב"ן הנ"ל. זאת ועוד. הא כיצד היה יכול משנה רבנו לקיים מצוות התלויות בארץ? הרי שהיה לוי, ולכן לא יותן לו נחלה בא"י של שדה וחרם. כידוע, מצוות תרומות ומעשרות מתקיימות רק ע"י בעלי האדמות, ולא ע"י הקונה מהיבול (אלא מדרבנן). ולכן גם לא היה יכול לקיים מצוות כלאי השדה ולא מצוות שביעית, כיון שאין לו קרקע. ועוד יותר קשה מזה, הרי שאם היה נשאר עדיין חי, אבל בעבר המזרחי של הירדן, היה עדיין יכול לקיים מצוות התלויות בארץ בחלקי ראובן וגד (אשר יתחייבו במצוות כאשר יהושע יכבוש את א"י). ומה למשה להתאוות להכנס לא"י? אלא ודאי כוונתו לקיום העיקרי של כל המצוות, וכמ"ש הרמב"ן.

ובספרנו "אוצרות התורה" (סוף פרשת בהר) הבאנו בס"ד רשימה של 86 מקומות בתורה שנצטוינו או נתברכנו בענין ישוב א"י. ואין לכך אח וריע בשום מצוה אחרת. ובכן ודאי ומוחלט הדבר שזו היא מצוה כוללת, ולכן אין הרמב"ם יכול למנותו כמצוה פרטית בתרי"ג. תשובה זו הוסברה ע"י הגאון ר' חיים פלאגי (שו"ת נשמת חיים, יו"ד סי' מ"ח דף ע"ה). והדברים הובאו גם ע"י הגאון רבי עובדיה יוסף (שו"ת יחווה דעת, חמישי, סי' נ"ז). בשו"ת ציץ אליעזר, חלק שביעי, דף רכ"ב (הרב ולדנברג) מציין דעה זאת גם בשם הרב אברהם קוק צ"ל.

ומה שיש המסתמכים על דברי "מגילת אסתר" (נדפס בספר המצוות לרמב"ם, המנסה לדחות דברי רמב"ן בהשגה למ"ע ד') הנה הג"ר עובדיה יוסף סתר כל דברי "מגילת אסתר" (במאסף "תורה שבעל פה", מוסד הרב קוק, כרך י"א, שנת תשכ"ט). ובכן אי אפשר יותר להביא דברי "מגילת אסתר" כסיוע.

איפה הם המקומות בהם נצטוינו בכיבוש?

המצוה הזאת כוללת כל חלקי א"י, גם הגולן (הנקראת סוריא, עיין רמב"ם הל' שבת פ"ו הי"א, וכן בחל' תרומות פ"א ה"ד); וגם בעבר המזרחי של הירדן (אגרות ראי"ה, ח"א דף רע"ט); וגם הרוכש בעזה (דברי ר"י עמדין, מור וקציעה, סוף סי' ש"ו). ר"י עמדין מבאר גבולות הארץ לגבי דין "כותבין אונו בשבת" והם: "ארץ סיחון ועוג (=הגולן) וכן כל גלילות הפלשתים (עד מדבר סיני) ובכלל כל כיבוש עולי מצרים, והיא במערב א"י מן צידון (והיא אינה בכלל) עד עזה לדרום, כל חוף הים הגדול וכן כל יד הירדן בעבר המזרחי מה שבין ים המלח וים כנרת, כל המרחב הזה דין א"י יש לו למצוות ישוב דירה ולדחות שבות דכתיבת אונו... אין לי נדנוד ספק בזה" (מהדורת וגשל, שנת תשנ"ד, שם, דף לג).

מהר"י עמדין מבהיר שם מה הם הגבולות המובטחות לנו בא"י והן: "היא גדורה בשתי רוחות בשני ימים גדולים, האדום מדרום (נמל אילת) והאמצעי (ים התיכון, ממערב)... ובשתי רוחות היא סגורה בהרים גדולים, הלא המה ממזרח הר הגלעד והבשן, ומצפון הר חרמון והלבנון במקצוע צפוני מערבי. מה שבתוך המרובע הלז הכל (היא) א"י הנתונה לאברהם אבינו... ובהכרח יתקיים דבר ה' לעתיד".

כעת נעבור לשאלה השניה, האם מותר לו לאדם להסתכן עבור כיבוש א"י? בעידננו ישנם כמה רבנים חשובים המזכירים שהעקרון של "וחי בהם" (ויקרא יח, ה) מלמד ש"פקוח נפש" דוחה למצוות המתנחלים הרוצים לתפוש כל חלקי א"י. אבל באמת קשה להבין טענה זאת. הרי בסיס של מצוות כיבוש היא גם ע"י מלחמה והרי אין מלחמה ללא הרוגים ח"ו. כדברי דוד המלך "כי כזה וכזה תאכל החרב" (שמו"ב יא, כה) וכך מנהגו של עולם! מפורש בדברי "מנחת חינוך" (מצוה תכ"ה) "נהי דבכל המצוות נדחים מפני הסכנה, מכל מקום מצוה זו דהתורה צייתה ללחום עמהם (ז' עממין דא"י) וידוע דהתורה לא תסמוך דיניה על הנס כמבואר ברמב"ן, ובדרך העולם נהרגים משני הצדדים בעת המלחמה, א"כ חזינו דהתורה גזרה ללחום עמהם אף דהוא סכנה" עכ"ל. ברור הדבר שכאשר יהושע נלחם היו הרוגים (כמו אצל עי) וכן במלחמת החשמונאים. ידעו שפסוק "וחי בהם" לא שייך במלחמות.

וכך כתב ג"כ הנצי"ב ("מרומי שדה" לעירונין דף מ"ה) "ובאמת מותר למלך להלחם אפילו מלחמת הרשות ואינו חושש לסכנת נפשות, דשאני מלחמה משארי סכנות... " (עיי"ש נימוקיו).

וכן כתב מרן הרב אברהם יצחק הכהן קוק "דעל כרחק עניני הכלל דמלחמות יוצאים הם מכלל זה ד"וחי בהם", שהרי גם במלחמת רשות מותרת היא" (שו"ת משפט כהן, סי' קמ"ג, סוף דף שט"ז). ועוד כתב: "על כן כאשר הקרן הקיימת לישראל כל עיקר העסק שלה היא לקנות חבלי אדמה בא"י להוציא אותם מידי הגויים ולהכניסם לידי ישראל, הרי זו בכלל מצוות כיבוש א"י השקולה ככל המצוות שבתורה. והראיה, שהרי מעיקר הדין חייבה אותנו התורה לעסוק בזה אפילו ע"י מלחמה, ובדרך הטבע במלחמה יש תמיד סכנת נפשות. וכל המצוות שבתורה כתוב בהם 'וחי בהם' מה שאין כן בכיבוש הארץ. ואם שאין לנו כעת עסק בכיבוש מלחמה, אבל כיבוש (א"י) ע"י קנין שיש בידינו לעשות, הרי מחויבים להתאמץ בכל עוז, לעסוק בזה בכל שלהבת הקדושה של עבודת השי"ת" ("חזון הגאולה", ליקוטים של כרוזי מרן הרב קוק שאסף הרב מאיר בר-אילן, ירושלים, תש"א, דף רכ"ב).

מצוה בעת שמד -

יש עוד ענין חשוב המחייב מסירות נפש בפועל כדי להתנחל בא"י ולהוציא אותה מידי הגויים. כידוע כל שאר אומות העולם בזמננו לוחצים עלינו לוותר על אחיזת נחלתנו. חלק מהם כופים ע"י איומים גסים של מלחמה, וחלק ע"י כפיה דיפלומטית ואיומים של נקיטת "סנקציות" כלכליות מכאיבות. ההסבר להתנגדות איומה זו אינו ע"י טעמים רציונליים. למרות הסכנות הקיומיות שלנו, אשר מפני ההתקוממות הערבית נהרגו עד כה יותר משש מאות יהודים (ונפצעו יותר משלשת אלפים), עדיין אוסרים עלינו האומות להתנחל במורשתנו. עלינו לשאול את עצמנו "מה חרי האף הגדול הזה?" לשום מה מצאו כל האומות ענין לחבור יחד להציק לנו? כלום הם היו מתנהגים ככה אילו היו הם בסכנה

דומה ע"י טרוריסטים בארצם? התשובה לכך יש למצוא אך ורק בטעמים שבדת. כידוע מתנגדינו הם המוסלמים והנוצרים. לשתי הכיתות הללו היסטוריה ארוכה של התנכלות לישראל, מפני מה שנאמר בקוראן או בברית החדשה. בספרו של פרופ' אליאב שוחטמן "ויעמידה יעקב לחק" (ירושלים, תשנ"ה, דף 41) הביא דברי המומחים "לפי תפיסה זו מוטלת חובה דתית על המוסלמים לנהל מלחמת קודש "ג'יהד" עד להשלטת האסלאם על ארץ ישראל כולה" עכ"ל. ונ"ל ראה לכך מדברי ה"אנצקלופדיה העברית", כרך עשרים, עמ' 273, 357. כיון שכן, אין זאת אלא שהאילוץ לא להתנחל בכל מרחבי ארצנו הוא פעולת "השמד" כדי לדכא את דת ישראל אשר לכן מחויב היהודי לקיים המצוה אפילו כאשר יש בכך ספק חמור של פקוח נפשות, לא פחות מאשר על "ערכתא דמסאנא".

הדברים מבוארים ברמב"ם (הל' יסודי התורה, פרק חמישי, ה"ג). כלומר, אם הגוי מאנס את היהודי לעבור על התורה (במקרה דנן, ישוב א"י) מחמת הנאתו האישית, יש אופנים שאפשר להקל. אבל כיון שדעת הגוי הוא משום טעמי דת, על כן נפסק "ייהרג ואל יעבור". יש כאלו הטוענים כי תביעת הערבים לבעלות על א"י אינה מחמת דתם. לסברתם, כיון שהכפיה באה מחמת "הנאת עצמם", מותר לעבור על התורה כשיש בדבר סכנת נפשות (שו"ע יו"ד קנז סעיף א). אבל טעו בזה מאד. יש לשאול: משום מה הערבים הורגים ונהרגים? כלום מפני אוצרות הטבע שבא"י ומחצבים תת-קרקעיים? או שמא מפני שרוצים ארץ רחבת ידים איפה ליישב את אוכלוסיותיהם הנמצאות בארצות הדוחק והצמצום? או שמא מפני שהם זקוקים לנמל כדי להביא סחורותיהם לנתיבי הים? לא כן, אלא הסיבה היא להצליח את דתם שהאסלאם שליט בכל, אפילו על ישראל וארצם. וכבר כתב על כך הרב קוק, שאין לטעון בזאת "הנאת עצמן":

"ובענין שיתוף של 'הנאת עצמו' עם העבירה על דת, אין מקום לומר שאנו הולכים לתור אחרי הסיבה הרחוקה שגרמה להמלך המאנס לגזור את הגזירה. שדבר פשוט הוא שכל ממלכות הרשעה שגזרו גזירות על ישראל להעבירם על חוקי ה' עיקר עיניהם וליבם היה רק על בצעם, כדי שעיי"ז תתפשט יותר ממלכתם, שהיתה קשורה עם התקף של הבלי האלילים בהמוניהם, וזה ידוע לכל יודע משפט דברי הימים. והיה היסוד העיקרי להנאת עצמם, ומכל מקום כיון שמצאו שההנאה ההיא דורשת העברת דת בתור העברת דת... זה ודאי נחשב בכלל להעברה על הדת. וזה ממש הענין של רוב השמדות, שתכליתם אצל הרשעים היה גשמי, אלא שחשבו שכדי לבוא למטרתם הם צריכים לעצם העבירה על דת, והוי ודאי שמד ממש... כיון שלפי התכלית שלהם צריכים הם למטרתם לעצמה של העברת הדת, לא לאותן הפעולות וההנאות ("קוואקי ודימוניקי") שבאות להן על ידם אם לא היו מביאים להעברת הדת" (עיי"ש שהאריך, שו"ת משפט כהן, סי' קמ"ח, עמ' שנד-שנה).

בנושא זה עצמו של כפיה לבטל את ההתנחלויות או לצמצמן דן בנו של הרב, הרצי"ה קוק זצ"ל (דבריו הובאו ע"י הרב שלמה אבינר, "שיחות הרצי"ה", "מצוות ישוב א"י", הו"ל ישיבת עטרת כהנים, הערה 95. ושוב הובאו הדברים ב"ארץ צבי", ספר זכרון להקדוש ר' צבי גלאט, עמ' 201-203 וכן

ב"אוצרות הראי"ה", ח"ג דף 1345) "אין זאת קושיא, שהרי הנאת עצמם (של הגוים) זאת היא כוונתם לשלוט פה בארץ, והנאתם זו היא בניגוד למצוות התורה שאנו נהיה השליטים בארץ הזאת". כלומר, השתלטות הערבים פה היא עצם מה שהתורה אסרה (שמות כג, לג) וזאת איננה הנאה צדדית, אלא היא היא הכפיה על הדת.

ונ"ל שדברי הגדולים הללו מבוסס על דברי הר"ן על הרי"ף (פסחים פ"ב, ד"ה וקשה קצת). שם הוא מקשה מה בין מה שמרדכי התיר לאסתר ללכת לאחשורוש למרות הסיכון של גילוי עריות וההיתר הוא כי אחשורוש רק היה מכוון להנאת עצמו, לבין מעשה של הנואף (בסנהדרין עה, א) שחז"ל אמרו שימות ולא יחטא, אע"פ שגם הוא רק חשב להנאת עצמו. החילוק הוא ברור. פעולת אסתר היתה ללכת רק כדי לדבר, ומעשה הנאת האיסור בא בדרך אגב, ולא לשם זה היא הלכה. משא"כ הנואף המתאוה מכוון לשם עצם הדבר שהתורה אסרה, וזאת אי אפשר להתיר לו (אפילו אם ע"י זה ימות). כן נאמר גם בעניננו, ההנאה שאומות העולם ישלטו על כל א"י איננה הנאה צדדית, אלא היא היא עצם הדבר שהתורה אסרה, ולא איננה דומה ל"קוואקי ודימוניקי" (סנהדרין עד, ב).

חשוב לציין כאן עוד חידוש גדול. גם מה שחז"ל הקילו לעשות כרצון הגוים המאנסים לעבור על הדת, אם כוונתם היא רק לשם הנאת עצמם, זה נאמר אך ורק אם החטא הוא בצינעא. אבל אם החטא הוא בפרהסיא, נשאר הדבר באיסורו ויש למסור נפש על כך (סמ"ק, מצווה ג'. שו"ת רדב"ז ח"ד סי' אלף קסג (צב) וכן שו"ת אחיעזר, ח"ג סי' נ', המציין לשטמ"ק בשם רמב"ן וראב"ד. תודה לפרופ' שוחטמן שהעיר לי על המקורות הללו). והנה בביאור הגר"א לשו"ע (יר"ד סי' קנ"ז ס"ק א') כתב דבשעת הגזירה, גם בעת הנאת עצמן, יש לאדם למסור נפש ולא לעבור.

ע"י זה יתורץ לנו קושיא אלימתא על דברי הרב קוק. כאשר פקידי הבארון הכריחו את החקלאים לעבוד בשנה השביעית, איים עליהם הרב קוק שהוא יפרסם שזה "שעת השמד" ועליהם לסרב בכל תוקף, אפילו עד מסירות נפש ממש (אגרות הראי"ה, ח"א עמ' רפד-רפה). וצ"ע הרי אין לך "מחמת ההנאה" כמו במקרה שלהם. הרי פקידי הבארון רצו להראות "רווחים" מתאימים להשקעת הבארון באה"ק. לא באו לשם עקירת הדת כשלעצמה. ולכן ע"פ דברי השו"ע (יר"ד קנז סעיף א) נראים דברי הרב קוק ח"ו ללא נכונים? אלא כיון שמדובר על חילול בפרהסיא, אין ההיתר של"הנאתן". וכך יש להקשות על תגובת הרב קוק בענין כגיוס בני ישיבות לצבא אנגליה במלחמת העולם הראשונה. אז הצהיר שיפרסם שזה "שעת השמד" ועל הבחורים למסור נפשם (אגרות הראי"ה, ח"ג דף פט) וצ"ע הרי ממשלת אנגליה רק כיוונה לשם הגדלת מספר חיילי הצבא שלה, ולא כדי לעקור את הדת, ואין לך "מפני הנאתן" גדולה מזו? אלא שוב מדובר על חילול בפרהסיא, וכנ"ל.

ויש להעיר כאן עוד הערה נחוצה. גם כאשר הכפיה למנוע ישוב א"י והתנחלות באה ע"י יהודים, יש להתנגד לכך אפילו עד כדי מסירות נפש. כך כתב שם הרצי"ה (במאמר של הרב אבינר) וכן חזר על דבריו בכרוז ("להלכות ציבור", ירושלים, תשמ"ז, דף ק"כ). ובאמת, כך

כותב הרב אברהם יצחק קוק זצ"ל נגד פקידי הבארון שרצו לכוף כמה חקלאים לעבוד בשנת השביעית (אגרות הראי"ה, ח"א עמ' רפ"ד-רפ"ה).

ובזאת נשוב לשאלת "הנאת עצמן". כך לשונו של המאירי (לסנהדרין עד, ב) "ועוד אני אומר, שלא חילקו בין הנאת עצמן לכוונת העבירה אלא בגוי הבא לאנס את ישראל, אבל ישראל בחברו או לעצמו, אע"פ שטבעו מביאו לכך, הכל אצלו כונת עבירה" עכ"ל. במלים אחרות, גם כאשר הממשלה היהודית כופה ומונעת התנחלויות יהודיות ביש"ע מחמת פחד מן האומות, או להנצל מן נזק כלכלי של מניעת סיוע כספי ארה"ב, אין כאן ההיתר של "הנאת עצמן". כי כיהודים היה אסור להם למנוע מיהודים אחרים לקיים את המצוה. וגם לענין החשש מן אזהרת הרמב"ם (הל' יסודי התורה פ"ה ה"ד), לא להסתכן אם התורה לא ציוותה על כך, הנה ההלכה הוכרעה ע"פ הש"ך (שו"ע יו"ד קנ"ז ס"ק א') בשם שו"ת תרומת הדשן שמותר "הכא דלענין קדוש השם שלא הקפידה התורה על איבוד נפשות ישראל, לא ילפינן לה משאר ספקות (בפקוח נפש) דלית בהו משום קידוש השם". והוסיף שם (בס"ק ב') "ונראה דאם השעה צריכה לכך וכה"ג, לכולי עלמא רשאי למסור עצמו (למיתה)... דאם הוא אדם גדול וחסיד וירא שמים ורואה שהדור פרוץ בכך, רשאי לקדש השם ולמסור עצמו אפילו על מצוה קלה, כדי שיראו העם ליראה את ה' ולאהבו בכל ליבם" עכ"ל.

בסיכום: לפי ההנחות הללו והבירורים שבעז"ה ביררנו, פשוט הדבר שההולך ליישב את א"י גם במקומות המסוכנים, הרי הוא מקיים מצוות הכיבוש. ואין לערער על כך מפני טעמי "סכנה" כי עידננו נחשב ל"שעת השמד", כיון שהגוים וגם יהודים המוטעים הנגררים אחריהם מכריחים את נאמני התורה לבטל את אחיזתנו בא"י. וגם אם הסכנה היא ח"ו גלויה וקרובה לבוא, מותר לו לאדם למסור נפשו על קידוש השם. ועל הסכנה בישוב א"י, אור לעינינו הם דברי ספר הכוזרי (מאמר חמישי, פסקא כ"ג, דף רל"ד), שנשאל מהמלך למה הוא מסכן את נפשו לבוא לא"י (ובמיוחד בתקופות ההן) וענה לו בטוב טעם.

וכן כתב רשב"י:

"בוא וראה חיבתה של א"י כמה היא חביבה. שכל מי שהוא הולך למלחמה הרי הוא רץ והולך. כשהוא מגיע לשדה המלחמה הרי רגליו משתברות (הולך לאט לאט). אבל ישראל אינן כן, אלא כשהיו קרובים לא"י היו רגליהם נושאות אותן ואומרין אלו לאלו 'אילו אנו נכנסין לא"י ומתים מיד, אין אנו כדאי' (ספרי זוטא, פרשת בהעלותך, פסקא ל"ג).

ודוקא לענין חברון ראוי להיזכר בדברי הנצי"ב בענין ההסתכנות של כלב בן יפונה. "וימלא אחרי: ליכנס במקום סכנה לחברון, כדי להראות כמה נכון לבבו, בטוח בהשגחתו ית"ש" ("העמק דבר", במדבר יד, כד, וע"ע חידוש נפלא שכתב שם בפרק לב, פסוק יא מדוע יש דגש באות ל', מחמת חוזק בטחונו בה').

זכות גדולה יש לקדוש ה' הרב שלמה אליהו רענן הי"ד. הוא הראה לעיני כל ישראל שיש ערך לרעיון מקודש מעל ומעבר לצרכי הפרט. זכות סבו הקדוש עמדה לו שעלה בכך לגנזי מרומים, למקום שאפילו רבי עקיבא וחבריו לא בקלות זוכים לו (ב"ב י, ב). ה' בחר בו להיות גדול הדור בעניני קידוש השם. יודעים אנו כי בזכותו ובזכות אלו שעשו כמעשיו עם ישראל זוכה לקנין א"י, כדברי "קול התור" (פ"א ד"ה חבלים ונעימים) שאמנם ארץ ישראל "נקנית ביסורין" (ברכות ה, א) אבל בזאת הרי היא "נקנית ממש".

"גדולים צדיקים במיתתן יותר מבחייהם" (חולין ז, א).

ראוי לשים לב לדבריו הנפלאים של ר' ירוחם לייבוויץ זצ"ל (משגיח ישיבת מיר בחו"ל) בספרו "דעת תורה", במדבר עמ' קכ"ד:

"וכן הוא הענין בסוד ארץ ישראל... שהיא מעיקרי התורה, היא יסוד כל התורה כולה... א"י אינה מתחזקת (לפעול קנין "חזקה") אלא במסירות נפש, אינה מתקיימת אלא כשממיתין (עצמם) עליה. וכשאינן ממיתין עליה הנה זה חטא וחסרון כלפי עצם הארץ, הנה זה טענה בעיקר סוד הארץ ומתנתה. כשאמרו ישראל: "למה ה' מביא אותנו אל הארץ הזאת לנפול בחרב נשינו וטפנו יהיו לבז" (במדבר יד, ג), גילתה לנו התורה כי פחדתם זו באה מן "וימאסו בארץ חמדה" (תהלים קו, כד). החומד הארץ אין פחד נגד עיניו, כי מסוד הארץ הוא מסירת נפש ממש, גם ליהרג עליה. יהושע וכלב לא פחדו כלל. כלום לא עמד לפניהם, האמינו וגם בטחו, כי ארץ חמדה היא. חמדו את הארץ ואיך יפחדו? – וחטא מאיסה בארץ הנה זה חטא בכל מתנת הארץ, על כן ודאי אשר אמר: "וישא ידו להם להפיל אותם במדבר" – באין (=בלי) מסירת נפש אובדים את הארץ, וזה אינו ענין של עונש כשאר עונשים על עבירה שעושים, אלא זה חטא וחסרון בעיקר מתנת הארץ, ובאין (=ובלי) נתינה איך יקיימו אותה?" עכ"ל.